

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

Sayı/Issue 10 (Mart/March 2023), s. 325-340.
Geliş Tarihi-Received: 19.01.2023
Kabul Tarihi-Accepted: 28.02.2023
Araştırma Makalesi-Research Article
ISSN: 2687-5675
DOI: 10.51531/korkutataturkiyat.1239130

Destanın Yeniden İnşası: Manas Destanı'nın İbrayım Abdırâhmanov Varyantı Üzerine Bazı Tespitler*

Reconstruction of the Epic: Some Remarks İbrayım Abdırâhmanov's Variant of the Manas Epic

Serdar ŞİMŞEK**

Öz

Kırgız Türklerine ait kahramanlık destanlarının zirvesi sayılan Manas Destanı, sadece Türk destancılık geleneğinin değil, aynı zamanda dünyanın sayılı epik hikâyelerinden biri kabul edilmektedir. Kırgız Türklerinin efsanevi geçmişinin edebî ifadesi olan destanla ilgili araştırmalar hâlâ devam etmektedir. Destanla ilgilenen araştırmacılar, destanın muhteva ve şekil özelliklerinden başka destanı yaratan ve nakleden anlatıcılarla ilgili bilgileri de değerlendirmişlerdir. Öte yandan Manas Destanı'nın muhtelif problemleri inceleyen çalışmaların çoğunlukla birkaç varyant üzerinde yoğunlaştığı gözlenmektedir. Bu çalışmalarda özellikle Sağımbay Orozbekov ve Sayakbay Karalayev'e ait varyantlar temel alınmış, destanla ilgili bilimsel tartışmalar ve yorumlar, bu varyantlar üzerinden yapılmıştır. Manas Destanı'nın farklı varyantlarını esas alan çalışmalara ise neredeyse hiç tesadüf edilmemektedir. Hâlbuki Manas Destanı'nın çeşitli anlatıcılardan yazıya geçirilen birçok varyantı bulunmaktadır. Bu varyantlar, el yazması hâlinde Kırgız İlimler Akademisi El Yazmaları bölümünde muhafaza edilmektedir. Son yıllarda Kırgızistan'da Sovyetler Birliği döneminde çeşitli sebeplerden dolayı yayımlanmayan birçok varyant yayımlanmaya başlamış; böylece karşılaştırmalı çalışmalara imkânı verecek kaynaklara ulaşılmıştır.

Sovyetler Birliği döneminde yayınlanmayan varyantlardan biri de folklor derlemecisi ve manasçı İbrayım Abdırâhmanov'a aittir. Kırgız folkloruna ait ürünlerin yazıya geçirilmesinde, özellikle Manas Destanı'nın muhtelif varyantlarının kaydedilmesinde ciddi katkıları olan isimlerin başında gelen İbrayım Abdırâhmanov'a ait varyant, 2018 yılında iki cilt hâlinde yayımlanmıştır. Diğer manasçıların varyantlarından yararlanarak öz bir metin oluşturması sebebiyle Elias Lönnrot'a benzetilen Abdırâhmanov, destanı bu şekilde yeniden üretmiştir. Manas, Semetey ve Seytek bölümlerini içeren varyant, diğer varyantlarla mukayese edildiğinde manasçı Sağımbay Orozbekov'un varyantına yakın olmakla beraber bazı epizot ve motiflerin işleniş itibarıyla farklılıklar da taşımaktadır. Öte yandan söz konusu varyant, Sovyetler Birliği döneminde yürütülen ideolojik tartışmaların gölgesinde kaleme alınmıştır. Bu bakımdan Sovyet ideolojisine aykırı fikirleri taşıdığı öne sürülen ve eleştiri konusu edilen Panislamist ve Pantürkist unsurlardan ayıklanmış bir metin niteliğine sahiptir. Bu sebeple, dikkate değer özellikler sergileyen varyantın incelenmesi, dönemin varyant üzerindeki etkisini anlamak bakımından oldukça önem arz etmektedir. Bu çalışma, Kırgız

* Bu çalışma, 3-5 Ekim 2022 tarihinde düzenlenen I. Uluslararası Türk Kültürü Sempozyumunda sunulan sözlü bildirinin makale hâline dönüştürülmüş şeklidir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: serdar.simsek@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6486-2249.

folklor araştırmacısı ve manasçı İbrayım Abdırakhmanov'un varyantını çeşitli açılardan incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kırgız folkloru, destan, Manas Destanı, İbrayım Abdırakhmanov, Sovyetler Birliği.

Abstract

Considered the pinnacle of the heroic epics of the Kyrgyz Turks, the Epic of Manas is considered one of the few epic stories not only of the Turkish epic tradition, but also of the world. Research on the epic, which is the literary expression of the legendary past of the Kyrgyz Turks, still continues. Researchers interested in the epic evaluated the information about the narrators who created and transmitted the epic, apart from the content and shape characteristics of the epic. On the other hand, it is observed that studies examining various problems of the Epic of Manas mostly focus on a few variants. In these studies, especially the variants of Sagımbay Orozbekov and Sayakbay Karalayev were based, scientific discussions and comments on the epic were made on these variants. Studies based on different variants of the Epic of Manas are hardly coincidental. However, there are many variants of the Epic of Manas that were written down by various narrators. These variants are preserved as manuscripts in the Manuscripts section of the Kyrgyz Academy of Sciences. In recent years, many variants that were not published in Kyrgyzstan during the Soviet Union period for various reasons have begun to be published; Thus, resources that will enable comparative studies have been reached.

One of the variants that was not published during the Soviet Union period belongs to the folklore compiler and manasist İbrayım Abdırakhmanov. The variant belonging to İbrayım Abdırakhmanov, who is one of the leading names who contributed significantly to the writing of the products of Kyrgyz folklore, especially to the recording of various variants of the epic of Manas, was published in two volumes in 2018. Abdırakhmanov, who was likened to Elias Lönnrot because he created a concise text by making use of the variants of other manasists, reproduced the epic in this way. The variant, which includes the Manas, Semetey and Seytek sections, is close to the manasist Sagımbay Orozbekov's variant when compared with other variants, but it also has differences in terms of the processing of some episodes and motifs. On the other hand, the variant in question was written in the shadow of the ideological debates carried out during the Soviet Union period. In this respect, it has the quality of a text that has been separated from the Pan-Islamist and Pan-Turkist elements, which are claimed to have ideas contrary to the Soviet ideology and which have been criticized. For this reason, the examination of the variant exhibiting remarkable features is very important in terms of understanding the effect of the period on the variant. This study aims to examine the variant of the Kyrgyz folklore researcher and manasist İbrayım Abdırakhmanov from various perspectives.

Key Words: Kyrgyz folklore, epic, Epic of Manas, İbrayım Abdırakhmanov, Soviet Union.

Giriş

Kırgızistan'da ve dünyada yürütülen Manas Destanı merkezli araştırmalar, çoğunlukla Sagımbay Orozbekov ve Sayakbay Karalayev'e ait varyantlar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun en temel sebepleri, söz konusu varyantların hacim ve edebî özellikleri bakımından hayli zengin olmaları ve aynı zamanda anlatıcılarının büyük bir destancı kabul edilmeleridir. Elbette bu durumun oluşmasında Sovyetler Birliği döneminde Manas Destanı üzerinde uygulanan ideolojik baskı ve sansür politikasının dolaylı bir etkisi olduğu söylenebilir. Zira bu dönemde yazıya geçirilen pek çok varyantın tam metinlerinin yayımlanmasına izin verilmemiş ya da belli bir sansür işleminden sonra yayımlanmalarına müsaade edilmiştir. Diğer yandan Manas Destanı'nın muhtelif destancılara ait birçok varyantı bulunmaktadır. Bu varyantların ekseriyeti, Sovyetler Birliği döneminde yazıya geçirilmesine rağmen siyasi ve ideolojik sebeplerden ötürü yayımlanma imkânı bulamamıştır. Kırgızistan İlimler Akademisi El Yazmaları bölümünde muhafaza edilen bu varyantların tam metinleri, yakın zamanda neşredilmeye başlanmıştır. Yayımlanan varyantlar arasında Togolok Moldo, Şapak Rısmendeyev, Cakşılık Sarıkov, Bağış Sazanov, Moldobasan Musulmankulov gibi seçkin manasçılara ait

metinler bulunmaktadır. Söz konusu varyantların neşirleriyle birlikte destanı diğer varyantlarıyla mukayese etme imkânı doğmuş, destanla ilgili meselelerin değerlendirilmesini sağlayacak yeni bilgilerin elde edilmesini sağlamıştır

Sovyetler Birliği döneminde yayımlanmayan varyantlardan biri de folklor derlemecisi ve manasçı İbrayım Abdırâhmanov'a aittir. Kırgız folkloruna ait ürünlerin yazıya geçirilmesinde, özellikle Manas Destanı'nın muhtelif varyantlarının kaydedilmesinde ciddi katkıları olan isimlerin başında gelen İbrayım Abdırâhmanov'a ait varyant, 2018 yılında iki cilt hâlinde yayımlanmıştır (İbraimov, 2018; İbraimov ve Öskönaliyev, 2018). Diğer manasçıların varyantlarından yararlanarak öz bir metin oluşturması sebebiyle Elias Lönnrot'a benzetilen Abdırâhmanov, destanı bu şekilde yeniden üretmiştir. Manas, Semetey ve Seytek bölümlerini içeren varyant, diğer varyantlarla mukayese edildiğinde Sağımbay Orozbekov'un varyantına yakın olmakla beraber bazı epizot ve motiflerin işlenişi itibarıyla farklılıklar da taşımaktadır. Öte yandan söz konusu varyant, Sovyetler Birliği döneminde yürütülen ideolojik tartışmaların gölgesinde kaleme alınmıştır. Bu bakımdan Sovyet ideolojisine aykırı fikirleri taşıdığı öne sürülen ve eleştiri konusu edilen Panislamist ve Pantürkist unsurlardan ayıklanmış bir metin niteliğine sahiptir. Bu sebeple, dikkate değer özellikler sergileyen varyantın incelenmesi, dönemin varyant üzerindeki etkisini anlamak bakımından oldukça önem arz etmektedir. Bu çalışma Kırgız folklor araştırmacısı ve manasçı İbrayım Abdırâhmanov'un varyantını çeşitli açılardan incelemeyi amaçlamaktadır.

İbrayım Abdırâhmanov'un Hayatı:

Folklor araştırmacısı ve manasçı İbrayım Abdırâhmanov'un hayatı ve şahsiyetiyle alakalı bilgiler son derece sınırlıdır. Hakkında yazılan makale, kitap vb. yayınlar gözden geçirildiğinde, ayrıntılı bilgilerden ziyade özet mahiyetine sahip bilgilere rastlanmaktadır. Özellikle Manas Destanı ile ilgili tartışmaların merkezinde bulunan manasçılar ile diğer Kırgız aydınlarıyla olan yakın ilişkisi, Sovyet öncesi Ceditçi geçmişi ve siyasal fikirleri hakkında kaynaklarda yeterli bilgi mevcut değildir.

1888 yılında Isık Köl'ün Ceti-Ögüz bölgesindeki Çırak köyünde doğan ve çiftçi bir aileye mensup olan İbrayım Abdırâhmanov, ilk eğitimini köyünde geleneksel usullerle eğitim veren mollalardan alır, daha sonra Karakol şehrindeki yedi yıllık Cedit mektebini bitirir. 1905 yılında Ceti Ögüz'de yeni açılan okula öğretmen olur. Bu okulda 11 yıl çalıştıktan sonra 1916 yılında At-Başı'na gider. Burada da öğretmenlikle meşgul olan Abdırâhmanov, Ekim Devrimi'nden sonra iki üç aylık öğretmenlik kurslarını bitirir. 1939 yılında Frunze'deki Eğitim Enstitüsü'nün Kırgız Dili ve Edebiyatı bölümünde eğitim görür (İbraimov, 1987, s. 7-8; Sarıpbekov, 1995, s. 353).

1935 yılına kadar muhtelif okullarda öğretmen olarak çalışan Abdırâhmanov, çeşitli sahalarda folklor derlemeleri de yapar. Bu derlemelerin en değerlisi, büyük manasçı Sağımbay Orozbekov'dan yazıya geçirdiği Manas Destanı'dır. 1922-1926 yılları arasında gerçekleştirilen derleme faaliyetiyle birlikte Abdırâhmanov, Kırgızistan'da destanı en iyi bilen biri olarak temayüz eder. 1935 yılından itibaren ise Abdırâhmanov, destana dair bilgisi ve derleme tecrübesi sebebiyle derlemeci olarak İlim Araştırma Enstitüsü bünyesine alınır. 1948 yılında Sovyet Yazarlar Birliği'ne üye kabul edilen Abdırâhmanov, 1967 yılında 80 yaşlarında iken Pograniçnik kolhozunda vefat eder (İbraimov, 1987, s. 9; Erol, 2013, s. 266).

Kırgız folklor araştırmalarında dikkate değer hizmetleri bulunan İbrayım Abdırâhmanov'un derleme çalışmalarına ilgi duymasında Kırgız coğrafyasında sözlü kültür ürünleriyle ilgili derleme faaliyetleri yürüten Kayum Miftakov'un önemli rolü olmuştur. 1921 yılında Halk Edebiyatını Derleme Derneği'ni kuran Miftakov, 1922 yılında

öğrencisi Saparbay Sooronbayev ile manasçılık geleneğinin en büyük temsilcilerinden biri kabul edilen Sagımbay Orozbekov'dan destanı derlemeye başlar. Daha sonra İbrayım Abdırhmanov ile Çaki Kaptagayev de aralarına katılır. Öğretmen Abdırhmanov'un güzel bir yazıyla destanı hızlı bir şekilde kaydettiğine gören Miftakov, derleme işini ona bırakır. Böylece Abdırhmanov ile manasçının dört yıllık derleme faaliyeti başlamış olur. Manasçı Orozbekov'dan Manas Destanı'nı derleyen Abdırhmanov, ciddi gayret gösterir ve derleme faaliyeti üzerine büyük tecrübe kazanır (İbraimov, 1987, s. 11-13).¹

Ozbekov varyantının yazıya aktarılmasını bitiren Abdırhmanov, yeniden At-Başı'ndaki Ak Taala mektebindeki öğretmenlik görevine döner. 1928 yılında Narın'da, 1931-1932 yıllarında At Başı'ndaki okullarda öğretmenlik yapar. 1932 yılında ise Narın şehrindeki yetimhanenin müdürlüğünü üstlenir (İbraimov, 1987, s. 22). Bu yıllarda Sovyetler Birliği'nin folklor politikalarının seyrini değiştiren bir toplantı düzenlenir. I. Sovyet Yazarlar Birliği Kongresi'ne katılan ünlü yazar Maksim Gorki, folklor ürünlerinin sosyalist edebiyat için ne kadar ehemmiyetli bir kaynak olduğunu dile getiren konuşmasını yapar ve katılımcılara ülkelerinde folklor derlemelerine ağırlık vermelerini tavsiye eder. Gorki'nin meşhur konuşmasından sonra Sovyetler Birliği'ne bağlı ülkelerde folklor çalışmaları hızlı bir gelişme gösterir ve bu çalışmalar derleme seferberliği niteliğine dönüşür. Bu durum, Kırgızistan'da da yaşanır. Folklor ürünlerinin derleme faaliyetlerinde Kırgız folklorunu iyi bilen kişilere ihtiyaç duyulduğundan Manas Destanı'nın derlenmesinde tecrübe edinen ve Kırgız folklorunu çok iyi bilen bir kimse olan İbrayım Abdırhmanov, 1935 yılında Frunze'ye çağırılır ve Kırgız Dili ve Edebiyatı Araştırma Enstitüsü'ne araştırmacı olarak kabul edilir. Bu tarihten itibaren kendisini derlemelere ve araştırmalara vakfeden Abdırhmanov, özellikle Manas Destanı ile ilgili derlemelerde ön plana çıkar (İbraimov, 1987, s. 22).

Sagımbay Orozbekov varyantının derlenmesinde büyük hizmetleri bulunan Abdırhmanov, Sovyet kurumlarının desteğiyle diğer manasçıların varyantlarını da yazıya aktarmaya başlar. 1930'lu yıllarda büyük manasçı Sayakbay Karalayev'den Manas Destanı kaydedilmeye başlanmasına rağmen metnin tamamı derlenemez. Abdırhmanov 1936 yılında Karalayev varyantının yazıya geçirilme faaliyetini yeniden başlatır. 1936-1937 yıllarında Karalayev varyantının Manas ve Semetey bölümlerini yazıya geçirir. Aynı zamanda destancının bildiği Er Töştük Destanı'nı da kaydeder (İbraimov, 1987, s. 23-24).

Derlemeci İbrayım Abdırhmanov büyük manasçılar Sagımbay Orozbekov ve Sayakbay Karalayev'e ait varyantlardan başka diğer manasçıların da varyantlarını yazıya geçirir. 1930-1940 yılları arasında geleneğin seçkin temsilcileri Şapak Rısmendeyev, Canıbay Kocekov, Bağış Sazanov, Akmat Rısmendeyev, Moldobasan Musulmankulov gibi destancılardan Manas Destanı'nın muhtelif bölümlerini derler. Bununla birlikte manasçılık geleneğinin tahlil edilmesinde oldukça önemli olan destancılardan hayat hikâyelerini kayda geçirir (İbraimov, 1987, s. 24).

Bu dönemde yalnızca Manas Destanı ile ilgilenmeyen Abdırhmanov, aynı ölçüde değerli kabul edilebilecek Kırgız folklorunun diğer türleriyle de alakalı derlemeler yapar. Bu bakımdan Kırgız sözlü kültür geleneğine ait verimlerin ve akınlara ait eserlerin muhafaza edilmesinde büyük rol oynar. Ünlü akın ve manasçı Togolok Moldo'nun evinde üç yıl kalan Abdırhmanov, destancıdan Cañıl Mirza, Er Eşim, Şırdakbek, Mendirman gibi destanların yanında masal, atasözü gibi diğer türlere ait metinler derler (İbraimov, 1987, s. 26-27). Öte yandan Abdırhmanov, Kırgız tarihine ilişkin rivayet hâlinde bulunan bilgileri, geçiş törenleriyle ilgili pratikleri ve gelenekleri de kayda geçirir. Onun Kırgız tarihi ve kültürü ile yakından ilgilendiği, şifahi olarak muhafaza edilen

¹ Manasçı Sagımbay Orozbekov'a ait varyantın derlenme süreci ile ilgili bk. (Musayev, 1995).

bilgilerin kaydedilmesinde ciddi gayretleri olduğu anlaşılmaktadır (İbraimov, 1987, s. 45-55).²

Ibrayım Abdırâhmanov, Manas araştırmalarında sadece varyantların derlenmesiyle yetinmez; destanın teşekkülü ve diğer meselelerine ilişkin görüşlerini açıklayan makaleler kaleme alır. 1941 yılında yayımladığı “Manastın Kaysı Kılımdarga Bolgonu Turaluu (Manas’ın Hangi Yüzyılda Yaşadığı Hakkında)” adlı makalesinde destanın ne zaman teşekkül ettiğine ilişkin bazı görüşler öne sürer. Bu makale, Manas araştırmalarının problemlerine işaret eden ve teşekkül konusunu irdeleyen ilk incelemelerden biri olma özelliğine sahiptir (İbraimov, 1987, s. 57; Akmataliyev vd., 2015, s. 41). Şüphesiz bu araştırmalar, 1940’lı ve 1950’li yıllarda Manas Destanı etrafında yürütülen ideolojik tartışmalara cevap niteliği taşır. Abdırâhmanov, her şeyden evvel manasçılardan edindiği bilgileri, halk arasındaki rivayetleri ve destanın muhtelif varyantlardaki motif ve epizodik yapıyı esas alır. Zira söz konusu dönemde yürütülen tartışmalar genellikle destan metninden seçilmiş olay ve kahraman hakkındaki ideolojik değerlendirmelere dayanır. Abdırâhmanov destan metnini de esas almakla beraber destanla ilgili diğer unsurların da önemli olduğunu, tartışmalara daha geniş bir açıdan yaklaşılması gerektiğini gösterir (İbraimov, 1987, s. 61).

Abdırâhmanov’un dikkate değer yazılarından biri, manasçı Sagımbay Orozbekov hakkında bilgi verdiği yazısıdır. Bu yazı, Orozbekov varyantının Pantürkist ve Panislamist varyant olduğuna ilişkin yapılan tartışmalarda öne sürülen problemlere ışık tutması açısından oldukça önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu yazıda manasçının hayatı ve sanatkârlığı hakkında bilgiler veren Abdırâhmanov, Sagımbay’ın halkın sevdiği bir anlatıcı olduğunu, olumsuz olarak nitelendirilen bölümlerde destancının hatasının bulunmadığını altını çizer. Ayrıca tip ve tasvir yaratımında hiçbir manasçının Sagımbay seviyesinde olmadığını, çokça tartışılan dinî unsurlara bütün manasçılarda rastlandığını belirtir. Orozbekov’un varyantında yer alan ve destancın anlatıya ilavesi olarak düşünülen Manas’ın Mekke’ye gitmesi hakkında ise Abdırâhmanov, Orozbekov’un oldukça dindar biri olduğunu, onun bu epizodu önceden söyleyip söylemediğini bilmediğini ifade eder (İbraimov, 1987, s. 61-62; Akmataliyev vd., 2015, 41-42).

Ibrayım Abdırâhmanov’un Manas araştırmalarına dikkate değer katkılarından biri de destanın ilk neşredenlerden biri olmasıdır. Sovyetler Birliği’nde 1940-1945 yılları arasında halkta vatanseverlik duygularını uyandırmak amacıyla kahramanlık destanlarının popüler yayınları hazırlanır. Aynı amaçla Kırgızistan’da da Manas destanının muhtelif destancılarının varyantlarından alınan epizotlar basılır. Elbette destanın çeşitli varyantlarını çok iyi bilen biri olan Ibrayım Abdırâhmanov da eserlerin hazırlanmasında görev alır. Manas sersinde neşredilen “Manastın Ölümü”, “Alooke Han”, “Makel Döö”, “Kanıkeydin Comogu”, “Ürgönç”, “Semeteydin Bukardan Talaska Kelişi” isimli eserler Abdırâhmanov tarafından yayıma hazırlanır (İbraimov, 1987, s. 62; Akmataliyev vd. 2015, s. 42).

Kırgız folklorcu Ibrayım Abdırâhmanov’un derleme faaliyetlerinin ve diğer çalışmalarının genellikle Manas Destanı merkezli olduğu görülmektedir. Onun değişik anlatıcılar tarafından nakledilen veya yaratılan destanın geleneksel vaka örgüsünü, motif ve figüratif yapısını çok iyi bildiği, aynı zamanda Sovyet döneminde destan üzerine yapılan ideolojik tartışmalardan da yakından haberdar olduğu söylenebilir. Bu bağlamda Abdırâhmanov’un sıradan bir manasçı olmadığını, âdeta bilim adamı seviyesinde destanın pek çok meselesine vakıf olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

² Abdırâhmanov’un tespit ettiği sözlü kültür ürünlerinin yanı sıra tarihî olaylara ilişkin rivayetler ve geleneksel hayatla ilgili verilerin bir kısmı yayımlanmıştır. Detaylı bilgi için bk. (Abdırâhmanov, 2021).

Destanın Birleştirilmiş Hâli: Abdırâhmanov'un Manas Varyantı

Sovyetler Birliği döneminde Manas Destanı ile ilgili derlemeler yapan İbrayım Abdırâhmanov'un aynı zamanda kaleme aldığı varyantı bulunmaktadır. Derlemeci vasfının yanında manasçı sıfatıyla da tanınmaya başlayan Abdırâhmanov, küçük yaşlardan itibaren manasçılık geleneğinin canlı bir şekilde devam ettiği sözlü kültür ortamında yetişir. Hatıralarında aktardığına göre, çocukken köyüne gelen manasçıları dinleyerek geleneğin temsilcilerini yakından gözlemleme imkânı elde eder. Söz konusu dönem, Abdırâhmanov için destanı dinleme ve özümseme aşaması olarak değerlendirilebilir. İbrayım Abdırâhmanov'un Manas Destanı'na ilgisini, destanla tanışmasını şöyle anlatır:

"7-8 yaşlarında iken köydeki çocukları okutan mollalardan eğitim alıyordum. Halk kışlaklara geldiğinde, genç ihtiyar toplanıp Manas Destanı'nı söyletmek için anlaşır, Manas Destanı'nı icra edecek kimseleri çağırıp, sırayla her gün söyletirlerdi. Akşam olduğunda genç ihtiyar Manas söylenen eve toplanır, büyük çocuklar önlerde otururken, ben de kapıya yakın yere yerleşirdim. Gece yarısında uykusu gelen çocuklar gittiğinde önlere doğru gelirdim, sabaha doğru destanın icrası biter, et yedikten sonra giderdim. Böylece kışın büyük bölümü, Manas söyletmekle geçerdi. Destancı hüüzünlü yerlere geldiğinde ağlayanlar, savaş kısımlarında ise haykıranlar, gürültü çıkaranlar olurdu. Semetey destanında da aynı durum vuku bulurdu. Geceleyin anlatılan destanın bazı epizotlarını sabahleyin değiştirip söylemeye başladığımda halk gelecekte benim de destancı olacağıma inanırdı (Sarıpbekov, 1995, s. 353).

Destanla geleneksel icra ortamında tanışan Abdırâhmanov, aynı zamanda bazı manasçılarla ilişki kurar, onlardan destanla alakalı bilgi alır. Hatıralarında şu şekilde aktarır:

"Ben Isık-Köl'deki destancıların yedisini gördüm. Manas icrası bakımından en meşhuru olan Akılbek'i ilk defa 13 yaşında gördüm. 28 yaşına kadar onun söylediklerini dinledim. Akılbek'ten başka o sırada Isık-Köl çevresinde tanınan manasçılar Dıykanbay, Candake, Baycan, Otunçu, Kalça, Cakşılık (Kara Irçı), ile karşılaşmış onların icra ettiği Manas'ı çok defa dinledim" (Sarıpbekov, 1995, s. 353).

Manas'ı bildiğini, manasçı Akılbek'i tanıdığını, varyantının Seytek bölümünde şu şekilde anlatır:

<i>Men da bilem başınan,</i>	<i>Ben de biliyorum</i>
<i>Semetey, Manas comogun</i>	<i>Semetey, Manas destanını</i>
<i>Oynoo bala caşıman,</i>	<i>Çocuk yaşımdan</i>
<i>Isık-Köldün cerinde</i>	<i>Isık Göl'ün yerinde</i>
<i>Uruusu bugu elinde</i>	<i>Boyu Bugu elinde</i>
<i>Uruusu Kıtay Akılbek,</i>	<i>Boyu Kıtay Akılbek</i>
<i>Ak sakaldar aytçu ele</i>	<i>Ak sakallar söyledilerdi</i>
<i>Semetey, Manas aytuuda,</i>	<i>Semetey, Manas anlatmada</i>
<i>Akılbek sözü makul dep,</i>	<i>Akılbek'in sözü makul diye</i>
<i>Akılbekten köp uktum,</i>	<i>Akılbek'ten çok dinledim</i>
<i>Özdöştürüp töp uktum,</i>	<i>Öğrenip doğru dinledim.</i>
<i>Candake, Baycan, Kalçanı</i>	<i>Candake, Baycan, Kalça'yı</i>
<i>Alardan uktum kañanı,</i>	<i>Onlardan dinledim nicesini.</i>
<i>Otunçu menen Cakşılık</i>	<i>Otunçu ile Cakşılık</i>
<i>Belektan çıkkın Dıykanbay</i>	<i>Belek'ten çıkan Dıykanbay</i>
<i>Alardan uktum bir dalay</i>	<i>Onlardan dinledim pek çok kez.</i>
<i>Sagımbaydan köp cazdım,</i>	<i>Sagımbay'dan çok yazdım</i>
<i>Aytkandarın töp cazdım</i>	<i>Söylediklerini doğru yazdım.</i>

(Abdirahmanov, 1948, s. 331-332).

Bilindiği gibi Türk ozan-baksı geleneğinde anlatıcılar genellikle kutsal bir rüya neticesinde mesleği kabul ederler. Rüya yoluyla seçilmiş kabul edilen ve kutsallara yakın olan aday, daha sonradan hikâyenin epizodik yapısını, hikâye icra etmenin kaidelerini, icra töresini, usta çırak ilişkisi içinde usta bir anlatıcıdan öğrenir. Şüphesiz Türk anlatı geleneğindeki bu özellik, manasçılık geleneğinde de mevcuttur. Manasçılar da kutsal bir rüya sonucunda destanı anlatmaya başlarlar. Diğer yandan manasçılık geleneğinde kutsal rüya sonrasında adayların belli bir derecede usta bir manasçıdan eğitim almaları gerekmektedir. Nitekim Sagımbay Orozbekov, Sayakbay Karalayev gibi manasçıların hayat hikâyelerine bakıldığında, onların rüyanın ertesinde usta bir manasçının yanında eğitim aldıkları, profesyonel destan anlatıcılığına aldıkları eğitim sonrasında başladıkları bilinmektedir (Musayev, 2004, s. 131-156; Çeribaş, 2012a, s. 73-96). Çevresindeki manasçıların icralarını dinleyerek yetişen İbrayım Abdirahmanov ise destanın genel özelliklerini, muhtevasını usta manasçılardan öğrenir. Dolayısıyla onun usta bir manasçıdan geleneksel bir eğitim almasından ziyade çevresindeki manasçıları gözlemleyerek, onlardan öğrendiklerini kendi yaratıcılığıyla birleştirdiği söylenebilir. Abdirahmanov'un halkın ricası üzerine dinleyici önünde destanı icra ettiğine dair birtakım bilgiler bulunsa da manasçılık mesleğiyle meşgul olmadığı kaydedilmektedir. Denilebilir ki Abdirahmanov, derleme faaliyetleri sırasında yakın ilişki kurduğu birçok manasçıdan etkilenmiş, nihayetinde onların tesirinde kendi varyantını kaleme almıştır (İbraimov, 1987, s. 79-80).

Folklorcu İbrayım Abdirahmanov, cazgıç/cazma (yazıcı) manasçı grubuna girer. Dinleyici önünde birkaç kez destanı icra etmelerine karşılık bu gruba giren manasçılar varyantlarını bizzat kendileri tarafından kaleme almışlardır. Omor Sooronov, Togolok Moldo ile İbrayım Abdirahmanov için "cazma manasçı" terimini kullanmaktadır (Sooronov, 2013, s. 3-4). Aynı şekilde Kırgız Türklerindeki Manasçılık geleneği üzerine bir eser neşreden Mehmet Çeribaş (2012a, s. 56), cazgıç manasçıların (yazıcı/anlatıcı manasçılar) manasçı bir aileden gelmeyen, kerametli rüya görmeyen ve irticali yeteneğe sahip olmayan destancılar olduklarını söyler. Ona göre bu manasçılar kitaplardan edindikleri bilgileri şairlik kabiliyetleriyle birleştirerek Manas Destanı'nı kaleme alan, diğer manasçılar gibi halk arasında destanı icra etmeyen, profesyonel bir şekilde manasçılık mesleğiyle uğraşmayan anlatıcılardır. Bu gruba giren destancılar arasında Togolok Moldo, Seydene Moldoke Kızı ve Cusup Mamay bulunmaktadır.

Abdirahmanov'un manasçılığının özellikleri üzerinde duran R. Sarıpbekov, Abdirahmanov'un başka manasçılara göre eğitilmiş ve ilim çevreleriyle yakın ilişki içinde olduğunu, Manas Destanı'nın el yazmalarını iyi bildiğini, bilhassa kendisi tarafından yazıya geçirilen varyantları aklında tuttuğunu belirtir. Ayrıca halkın önünde destanı icra etmeyen Abdirahmanov'un destanı kitap olarak neşretmeyi amaçladığı için daha ziyade bu esaslara bağlı kaldığını, yine de destanın genel yapısını iyi bildiğinden başka bir manasçının yardımına ihtiyaç duymadan destanı düzenlediğini söyler (Mambetakov, 2014, s. 94-95).

Manasçı İbrayım Abdirahmanov'un hazırladığı metnin el yazmaları, Kırgız İlimler Akademisi El Yazmaları bölümünde bulunmaktadır. El yazmalardaki bilgilere göre Abdirahmanov, destanın Seytek bölümünü 1948 yılında hazırlamıştır. 1951-1852 yıllarında Manas, Semetey bölümleri ile yeniden düzenlediği Seytek bölümünü hazırlamıştır.³ Söz konusu varyantın Manas bölümü 26456, Semetey bölümü 23584,

³ İbrayım Abdirahmanov tarafından yazılan varyantın el yazmaları, Kırgız İlimler Akademisi El Yazmaları bölümünde şu şekilde kayıtlıdır: Seytek (1948 yılı). envanter no. 189(998). Manas (1951-52 yılı) Tom 1-2.

Seytek bölümü ise 7839 mısradan müteşekkildir (İbraimov, 2018, s. 81). Seytek bölümünün başındaki ön sözde Abdırâhmanov, destanı belli bir vazife dâhilinde kaleme aldığını belirtir, "Seytek'in beş varyantını esas alarak destanı yayına hazırlamakla görevlendirildim. Togolok Moldo, Rısmendeyev Şapak, Cakşılık Sarıkov'un varyantını okuyup, bu metinlerden 300 kıta aldım. Kalanları benim varyantım oldu." (Abdırâhmanov, 1951, s. 1).

İbrayım Abdırâhmanov'un hayatı ve çalışmaları hakkında ilmî bir eser hazırlayan K. İbraimov, manasçının varyantını kaleme alma sürecine, destan üzerindeki tasarruflarına, Elias Lönnrot'un Fin Kalevala Destanı'nı yaratma süreciyle ilgili değerlendirmelere değinir. Zira birçok araştırmacı, Abdırâhmanov varyantının oluşum sürecini, Kalevala Destanı'nın oluşum sürecine benzetir ve Abdırâhmanov'u Kırgızların Lönnrot'u olarak niteler. İbraimov'a göre Elias Lönnrot, geçmişten beri halk arasında aktarılan parçaları toplayıp bir hikâye forumuna kavuşturmuş ve Kalevala adıyla yayımlamıştır, bu yönüyle Abdırâhmanov'un çalışmasıyla benzerlik kurulduğunu belirtir (İbraimov, 1987, s. 82). Bilindiği gibi tıp doktoru ve folklorcu Elias Lönnrot 1840'lı yılların sonuna kadar halk şairlerinden geleneksel şiirleri derlemiş ve Kalevala Destanı adıyla ilk kez 1835 yılında yayımlamıştır. Daha sonra söz konusu destan, farklı derlemecilerin ve Lönnrot'un birtakım ilaveleriyle 1849 yılında yeniden yayımlanır. Fakat destanın ilk neşrinden itibaren metnin sözlü gelenekle ilişkisi sürekli sorgulanmış, özellikle Lönnrot'un editoryal müdahaleleri, destanı yeniden düzenlemesindeki seçimleri tartışılmıştır. Hatta bazı araştırmacılar, Kalevala'yı dandan ziyade Lönnrot'un kendi yarattığı bir edebî eser olarak değerlendirmişler, sözlü gelenekten toparlanan şiirlerin Lönnrot'un bazı müdahaleleriyle yeni bir esere dönüştüğünü belirtmişlerdir. Nitekim Lönnrot, derlediği destan metninin Homeros destanları seviyesinde olduğunu kanıtlamak, Fin halkının otantik bir destan geleneğine sahip olduğunu göstermek amacıyla derleme faaliyetine girişmiş, gerçekten de derlenen metinleri yeniden düzenlemiştir (Anttonen, 2015).

Abdırâhmanov da uzun yıllar boyunca Manas Destanı'nı derleyip düzenlemiş, nihayetinde kendi varyantını yaratmıştır. Şüphesiz belli bir açıdan Lönnrot'un müdahaleleri ve seçimleri, Abdırâhmanov'un varyantı için de geçerlidir. Zira destanın diğer varyantlarını bizzat kaydeden Abdırâhmanov, destanın epizodik yapısını, genel özelliklerini ve bilhassa Sovyet döneminde hangi unsurların tartışma konusu yapıldığını çok iyi bilmektedir. Abdırâhmanov varyantının diğer varyantlardan seçilen unsurlarla birleştirilip meydana getirilmiş bir eser niteliğine sahip olduğunu belirten İbraimov, destancının temel varyantların genel hususiyetlerini, farklılıklarını iyi bildiğini, muhtemelen varyantı neşretmek için hazırladığını, kendi görüşüne göre yorumlayarak seçilmiş varyantı meydana getirdiğini vurgular. Başka bir ifadeyle birleştirilmiş varyant niteliğine sahip olduğunun altını çizer. Bu bakımdan söz konusu özellikleri sebebiyle Abdırâhmanov'un varyantı diğer varyantlardan ayrılır (İbraimov, 1987, s. 82).

İbrayım Abdırâhmanov kaleme aldığı varyantta destanın geleneksel özelliklerini muhafaza etmekle beraber gerek epizotların işlenişinde gerekse motiflerin seçiminde kendi tercihiyle metni inşa eder. Destanın dilinin korunduğunu, bilhassa diğer manasçıların geleneksel dilindeki zengin birikimin temel alınıp vakaların canlı bir şekilde tasvir edildiğini, kahramanların epitetlerinin sıklıkla kullanıldığını söylemek gerekir. Abdırâhmanov'un kaleme aldığı varyantın pek çok özelliğine dikkat edildiğinde daha ziyade Sagımbay Orozbekov varyantına yakın olduğu görülmektedir. Elbette bu durumun oluşmasında Abdırâhmanov'ın Orozbekov varyantının oldukça gelişmiş edebi seviyesini örnek almasının ve Orozbekov varyantının derlenmesinde manasçı ile zaman

---

envanter no.190a(1421). Manas (1951 yılı). Tom 3-4. envanter no. 190b(1421). Seytek (1951 yılı) envanter no 190c(1158).

geçirmesinin etkili olduğu tahmin edilebilir. Diğer yandan iki varyant arasında bazı farklılıklar da bulunmaktadır. Özellikle her iki varyantın epizotları mukayese edildiğinde Orozbekov varyantındaki kimi epizotların Abdırâhmanov varyantında bulunmadığı görülmektedir. Buna göre Orozbekov varyantındaki “Manastın Birinci Kazatı veya Manas menen Koşoydun Kitay Cerindegi Okuyaları”, “Manastın Ekinçi Kazatı” veya “Türkstanı eelep algan Kitay Handarın Manastın Talkalaşı”, “Manastın Beşinçi Kazatı”, “Manastın Başka Caktarga Casagan Cortuulu”, “Almambet’in Keneşi menen Manastın Kencuttu Çapkanı”, “Manastın Mekege Barışı” gibi epizotlar, Abdırâhmanov varyantında yer almaz. Esasen bu epizotlar, destanın klasik muhtevasında olmayıp Orozbekov’un destana ilave ettiği epizotlardır (İbraimov, 1987, s. 108).

Abdırâhmanov varyantının bölümleri şu epizotlardan oluşmaktadır:

- **Manas:** Dört bölümden oluşmaktadır: *Manastın Tuulup Öskönü*, *Manastın Orto Aziyadagi Okuyaları*, *Kökötöydün Aşı*, *Kalmak menen Kırgızdın Kagılışı*.
- **Semeteý:** *Semeteýdin Bukarda Ösüp Talaska Kelgeni*, *Çubaktın Okuyası*, *Çinkoco*, *Toltoýdun Okuyası*, *Toltoýdun Comogu*, *Konurbaydın Talaska Cürüşü*, *Semeteýdin Ölüşünün Beş Sebebi Ümötöydön*, *Kıyazdın Kalkına Keñeşkeni*,
- **Seytek:** Bu bölüm, alt başlıklarla gösterilmiştir.

Manas Destanı’nın ilk epizodunda kahraman Manas’ın şeceresi verilmektedir. Bu şecere kısmı, varyantlarda farklı bir şekilde bulunmakla beraber genel itibarıyla benzerlikler taşımaktadır. Sağımbay Orozbekov Manas’ın şeceresini Karahan ve Oğuz Kağan’dan başlatıp, daha sonradan Alaça/Alaş Handan Manas’ın babası Cakıp’a getirir. Abdırâhmanov varyantında ise Manas’ın şeceresinde Karahan, Oğuz Kağan ve Alaş Han’a rastlanmaz. Manas’ın atasını Tüböy’den başlatır (İbraimov, 1987, s. 103-104). Muhtemelen Abdırâhmanov, Orozbekov varyantının Pantürkist olarak eleştirilmesinde sebep teşkil eden ve Kırgızları Türk terimiyle tanımlayan bu isimleri varyantına almamıştır. Hâlbuki Kırgız şecerelerine bakıldığında Ebulgazi Bahadır Han’ın şecereciliğinden izler taşımakta, müstakil veya çeşitli türler içinde verilen şecerelerde Oğuz Kağan’a ve diğer Türk boylarına sıklıkla rastlanmaktadır (Çeribaş, 2012b, s. 67-77).

İbrayım Abdırâhmanov varyantının diğer bir farklılığı da doğaüstü unsurlara, diğer varyantlara göre daha az yer vermesidir. Zira Orozbekov varyantındaki Sırgak ve Serek’in Aygan’ın yurduna gitmeleri, Kanıkey’in rüyası ve hazineyi bulması, Bakay’ın hazineyi mağarada unutup kaybolması gibi vakalara Abdırâhmanov varyantında rastlanmaz. Diğer yandan destanın bazı epizotlarında rastlanan kahramanların kırk çilten (kırklar) ile karşılaşması, Abdırâhmanov varyantında bulunmaz.

Öte yandan Türk destanlarında sıkça karşılaşılan aksakallı veya Hızır tarafından kahramana isim koyulması motifi, Abdırâhmanov varyantında farklı bir şekilde işlenir. Buna göre Orozbekov varyantında Cakıp’ın oğlu için toplanan halk arasında çocuk için uygun bir isim bulunamaz, o sırada bir derviş peyda olur ve çocuğa “Manas” ismini koyar:

*Baş cagina mem kelsin,
Baygambardın sürötü,
Ortosuno nun kelsin
Oluyanın sürötü.
Ayagina sen kelsin
Arstandardın borumu.
At koyuldu Manas dep
Alla Taala saktasin
Ar balaadan kalas dep.*

*Başına mim gelsin,
Peygamberin tasviri.
Ortasına nun gelsin,
Evliyanın tasviri.
Sonuna sin gelsin
Arslanların gövdesi.
Ad verildi Manas diye
Allahutaala esirgesin
Her beladan halas diye*

Bata kıldı baarısı
Caşı menen karısı

Dua etti tamamı
Genci ile yaşlısı.

(Musayev, 1995b, s. 169).

Abdırâhmanov varyantında ise, bu sahnede derviş bulunmaz. Manas'a isim verilmesinde Kıpçak Baycigit rol oynar. Aynı şekilde dinî unsur da bu sahnede yoktur.

Coorduk tüşün közmö köz,
Men aytamın tuura söz
Atı bolsun Manas deym,
Aman ösüp çoçoysun
Ar balaadan kalas deym
Oturgandın baarısı
Atı cakşı boldu dep
Aytkanda oozgo toldu dep

Yorduk rüyanı herkesin önünde,
Ben söyleyeyim doğru söz
Adı olsun Manas diyorum
Sağ salim yetişip büyüsün
Her beladan halas diyorum
Oturamların hepsi
Adı güzel oldu diye
Söylendiğinde ağza doldu diye

(İbraimov, 2018, s. 56).

Varyantın ilk epizodunda bulunan en önemli hususiyetlerden biri de Manas'ın babası Cakıp'ın çiftçilikle uğraşıp zengin olmasıdır. Abdırâhmanov varyantı, bu özelliği sebebiyle Bağış Sazanov varyantıyla yakınlık gösterir.⁴ Esasen Cakıp'ın çiftçilik yaparak zengin olmasına destanda pek rastlanmaz. Hatta kahramanlık destanlarına ait bir hususiyet değildir (İbraimov, 19871, s. 104). Bu motifin yer almasının sebebi, Sovyet ideolojisinin tesiri olarak yorumlamak mümkündür.

Abdırâhmanov varyantının en belirgin diğer bir özelliği, Almambet epizodunda gözlemlenebilir. Destanın geleneksel epizotlarından biri olan Almambet epizodu İslam ideali etrafında işlenir. Bu bölümde kâfir Kıtay/Kalmuk kavmine mensup olan kahraman Almambet'in doğumu, yetişmesi ve yurdundan ayrılışı hikâye edilir. Onun hikâyesinin önemli özelliği Almambet'in Müslüman kimliğini benimseyerek Kırgızlara katılmasıdır. Orozbekov varyantında ve diğer varyantlarda bu şekilde işlenen epizot, Abdırâhmanov varyantında oldukça farklı bir şekilde hikâye edilir.

Manasçı Sagımbay Orozbekov varyantında Almambet epizodu, oldukça geniş biçimde verilir. Ayrıca Orozbekov, söz konusu bölümde Almambet'in doğumunu, erginleşmesini ve yurdundan ayrılışını birtakım doğaüstü ve dinî motiflerle tasvir eder. Orozbekov varyantında Almambet doğmadan evvel bir ay boyunca güneş doğmaz, kar yağar, doğduğunda ise güneş doğar. Bu kısım Abdırâhmanov'un metninde yoktur. Aynı şekilde tıpkı Manas'a isim koyulmasındaki durum gibi, Orozbekov'da Almambet'e isim koyulacağı sırada Hızır zahir eder ve çocuğun ismini Almambet koyar. Abdırâhmanov varyantında çocuğun ismi kutsal bir şahsiyet tarafından değil, sıradan bir kimse olan Esenkan tarafından koyulur. Çocuğa önce Macik adı koyulsa da daha sonradan Almambet adı koyulur. Fakat Macik'ten Almambet'e nasıl dönüştüğü açıklanmaz. Muhtemelen Abdırâhmanov, Almambet adının peygamberden mülhem olduğu düşüncesiyle Almambet isminin kökenine ilişkin bir bilgi vermemiştir. Almambet'in yetişmesi ve eğitimi yönünden de varyantlarda farklılıklar bulunmaktadır. Orozbekov varyantında dünyanın ve tabiatın kimi sırlarına vakıf bir kimse olarak takdim edilen Almambet, Abdırâhmanov metninde ise yeraltında yaşayan ejderhadan eğitim alan, tabiat kuvvetlerini hâkim bir şaman gibi tasvir edilir. Bu bakımdan Sayakbay Karalayev varyantına yakındır (İbraimov, 1987, s. 120).

⁴ Manasçı Bağış Sazanov'un varyantında kahraman Manas'ın babası Cakıp'ın çiftçilikle meşgul olarak zengin olması, hayvan beslemesi ve çeşitli araç gereçlerin yapımında usta olması gibi diğer varyantlarda tesadüf edilmeyen parçalar bulunmaktadır (Çeribaş, 2012a, s. 132). Abdırâhmanov varyantının ilgili kısmı bu açıdan Bağış Sazanov'un varyantına yakındır.

Manas Destanı'nın geleneksel epizotlarından biri kabul edilen Almambet epizodunun en önemli özelliği, kâfir Almambet'in dinî sebeplerden dolayı yurdundan kaçıp Müslüman Kırgızların saflarına katılmasını hikâye etmesidir. Destanın Orozbekov ve diğer varyantlarında İslam ideali oldukça belirgindir (Musayev, 1995b; Yıldız, 1995, s. 542-597). Abdırâhmanov varyantında ise Almambet dinî sebeplerden dolayı değil, adalet için Kalmuk hanlarıyla savaşır ve yurdunu terk eder. Aynı durum, Almambet'in İslamiyet hakkında ilk bilgileri öğrendiği Kõkçõ ile karşılaşmasında gözlenir. Burada da dinî bir motif yoktur (İbraimov, 1987, s. 121).

İbraimov'a göre Orozbekov varyantı dinî kavramlar, mitolojik motifler, masalsı tipler bakımından oldukça zengindir. Elbette Orozbekov'un dindar şahsiyeti, yetiştiği geleneksel çevre de varyantın içeriğini etkilemiştir. Öte yandan Abdırâhmanov varyantında dinî muhtevaya ilişkin açık bir tavır söz konusudur. Her iki varyant mukayese edildiğinde dinî muhteva veya dinle ilişkili her türlü şahsiyet, tip, motif, Abdırâhmanov varyantında özellikle kullanılmaz. Onun varyantında adalet, eşitlik gibi temalar daha ön plandadır. Aynı şekilde gariplere, fakirlere yardım etmek, adil olmak vurgulanır (İbraimov, 1987, s. 121-122). Bu bakımdan Sovyet sanat anlayışına göre düzenlenmiştir.

İbrayım Abdırâhmanov varyantında, Sagımbay Orozbekov varyantından alınmış birçok mısraya tesadüf edilmektedir. Kimi mısraların değiştirilmeden alındığı görülmekle birlikte kimi mısraların değiştirildiği veya kısaltıldığı tespit edilmektedir. Özellikle "Teñri", "Alla", "Paygambar", "Kızır", "Çilten", "Musulman" gibi dinî kelimeler yerine başka kelimeler ikame edilmiş yahut bu kelimeler tamamıyla silinmiştir (İbraimov, 1987, s. 124).

(Orozbekov V.)

*Kapır menen Musulman
Kazatka bargan kanca can.*

*Şanı çıgıp sur colbors
Arstandır bolup körünüp,
Kırk çilten bool bolgon coldoş
Kıran Manas baatırğa
Kılapat aytkan can oñbos.*

(Abdırâhmanov V.)

*Kalmak menen Kırgızdın
Uruşka kelgen kanca can*

*Şanı çıgıp sur colbors
Kıran Manas baatırğa
Kılapat aytkan can oñbos
.....
.....*

(İbraimov, 1987, s. 125).

Abdırâhmanov varyantının diğer varyantlardan en önemli ayrılığı, destanın geleneksel düşmanlarından olan Kıtaylıların olmamasıdır. Onun varyantında Kırgız Türkleri Kıtaylarla (Çinlilerle) değil, yalnızca Kalmuklara karşı mücadele eder. Elbette destanda Kalmuklar da düşman grubuna giren bir kavimdir, ama tek düşman değildir. Buna göre destanın geleneksel düşmanlarından biri sayılan Kıtaylarla yapılan mücadeleleri aksettiren pek çok epizot teşekkül etmiştir (Abdıldayev, 1995, s. 380). Abdırâhmanov varyantında ise açık bir şekilde Kıtaylarla ilgili epizotlar Kalmuklara uyarlanmış yahut onlardan hiç söz edilmemiştir. Manasçının bilinçli bir şekilde yaptığı söz konusu uyarlamayı K. İbraimov, destanın kaleme alındığı yılların siyasi iklimiyle ilişkilendirerek yorumlar. Ona göre 1952 yılında Manas Destanı'nın bazı problemleri üzerine basında yaşanan sert tartışmaların ardından tertip edilen konferansta bazı araştırmacılar, destan metnini sözlü edebiyat ürünü yerine tarihî bir eser olarak yorumlamışlar, destanın birçok epizotunu ve motifini sert bir biçimde tenkit etmişlerdir. Bu araştırmacılara göre tarihte Kırgızlar ile Çinliler arasında hiçbir zaman savaş olmamış, destancıların kimi epizotlarda tarihî hakikatleri çarpıttıklarını öne sürmüşlerdir.

Dolayısıyla manasçı Abdırâhmanov, destana yönelik eleştirileri dikkate alarak Kırgızların destanda mücadele ettikleri kavim olarak Kalmukları göstermiştir. Buna benzer durumun Sayakbay Karalayev varyantında da yaşandığına işaret eden İbraimov, 1930'lu yıllarda yazıya geçirilen varyantta Manas'ın epik düşmanları Kıtay, Kalmuk, Mançular bulunmasına karşın 1952 yılında yeniden kaydedilen varyantta Kıtaylara rastlanmadığını belirtir (İbraimov, 1987, s. 127-128). 1950'li yıllarda Sovyetler Birliği-Çin Cumhuriyeti dostluğu adına destanlarda Çinlilerin gösterilmediğine ilişkin başka bir örnek de Abdıkalık Çorobayev'in kaleme aldığı Taylak Batır Destanı'nda rastlanır. Bu metinde de Çinlilerle ilgili bazı epizotlar görülmez (Akmataliyev, 2017, s. 467).

Abdırâhmanov varyantındaki farklılıklardan biri de "Türk", "Alaş", "Türkistan" gibi kelimelerin bulunmayışıdır. Bu ifadelerin destanın genel düşüncesine gölge düşürdüğüne inanan Abdırâhmanov, Orozbekov varyantında bulunan ifadeleri başka kelimelerle değiştirir:

(Orozbekov V.)

*Atalaş Alaş elde çok,
Altay, Amur cerde çok*

(Abdırâhmanov V.)

*Ayıltaş Kazak elde çok
Ala Too, Alday cerde çok.*

(İbraimov, 1987, s. 128)

Manas Destanı'na toplumsal ilginin yoğun olduğu bir dönemde kaleme alındığını hatırlatan İbraimov (1987, s. 133-134), bu yıllarda destana yönelik eleştirileri dikkate alan manasçının destan metnini kendi görüşleri doğrultusunda işleyip inşa ettiğini, özellikle Sovyet döneminin şartlarına göre düzenlediğini belirtir. Bunun neticesinde destandaki bazı epizotlara, geleneksel motiflere, özellikle dinî ve mitolojik kavramlara yer vermediğini vurgular. Geleneksel metne birtakım düşüncelere göre iyileştirme, düzeltme işleminin uygulanmasının destana zarar verdiğine işaret eder.

Mehmet Çeribaş da Abdırâhmanov'un destan üzerindeki müdahalelerini 1952 yılında destanla ilgili oluşturulan kampanyanın bir neticesi olarak değerlendirir. Abdırâhmanov'un bu yılların ruhuyla siyasi bir tavır sergilediğini, bazı kavim adlarını değiştirmek gibi destan metnine birtakım müdahalelerde bulunduğunu söyler. Seytek bölümündeki ön sözü hatırlatan Çeribaş, Sovyet iktidarının destanın Sovyet ideolojisiyle uyumlu hâle getirilmesi için manasçıyı görevlendirilmiş olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu belirtir (Çeribaş, 2012a, s. 142). Ayrıca Abdırâhmanov'un Cedit mekteplerinden yetişmesine karşın Sovyetler Birliği döneminde destanın Sovyet yorumuna göre yapılan çalışmalara katılması sebebiyle Sovyet ideolojisine bağlanmış olabileceğine işaret eder (Çeribaş, 2012a, s. 141). Mambetakun da varyantın oluşumunda söz konusu tartışmaların etkili olduğunu, bu sebeple Abdırâhmanov'un bilinçli bir şekilde İslami kavramları değiştirdiğini belirtir (Mambetakun, 2014, s. 96).

Abdırâhmanov varyantının oluşmasında manasçının hayat hikâyesinin de etkili olduğu söylenebilir. Zira Abdırâhmanov'un önemli özelliklerinden biri de Ceditçi bir geçmişe sahip olmasıdır. 20. yüzyılın başında Kırgız coğrafyasında kurulan usul-u cedit mektepleri, bölgenin kültürel gelişimini hızlandırmakla birlikte birtakım bilgilere vakıf, entelektüel grubun yetişmesini de sağlamıştır. Bu dönemde Türkistan'da açılan Cedit mekteplerinde Alihan Bökeyhanov, Mircağıp Dulatov, Eşenaali Arabayev gibi birçok Kazak ve Kırgız aydını yetişir. Bu aydınlar arasında İbrayım Abdırâhmanov da bulunmaktadır (Kubatova, 2018, s. 91). Abdırâhmanov, Çarlık Rusya döneminde Kırgızlar arasındaki eğitim faaliyetleriyle alakalı olarak bilgi verdiği el yazmada, kendisinin de Prjevalskiy'de 1905 yılında açılan Tatar mektebini bitirdiğini ve Ceti Ögüz bölgesinde yeni açılan mektebe öğretmen olduğunu aktarır (Abdırâhmanov, 2021, s. 49). Bilindiği

gibi Sovyetler Birliği'nin kuruluş yıllarından sonra gerçekleşen repressiya döneminde, Ceditçi geçmişleriyle tanınan aydınların ekseriyeti, Pantürkist ve Panislamist suçlamaları sonucunda öldürülmüş veya sürgüne gönderilmiştir. Bu aydınlarla yakın ilişki içinde bulunan Abdırâhmanov ise, temizlik harekâtından sağ kurtulmuş ve Sovyet kurumlarında çalışmaya devam etmiştir. Aynı şekilde Abdırâhmanov'un Orozbekov varyantının derlenmesi sırasında destancıyı Türkçü fikirlerle etkilediğine ilişkin bazı yorumlar da mevcuttur (Prior, 2000). Heide'nin (2008, s. 181) de dikkat çektiği üzere Abdırâhmanov gibi Manas Destanı'nı iyi bilen ve oldukça eğitilmiş birinin neden akademik dünyada bir yer elde edemediği, bilimsel unvanları bulunan araştırmacılar daha çok destanla meşgul olan Abdırâhmanov'un neden amatör bir derlemeci olarak çalıştığı da izaha muhtaçtır. Onun Ceditçi geçmişinden dolayı, daima temkinli, uyumlu hareket ettiği tahmin edilebilir. Bu bağlamda Abdırâhmanov'un geçmiş yıllarda destanın Pantürkist, Panislamist unsurları barındıran bir eser olduğuna ilişkin suçlamalara şahit olduğundan, bilhassa destanla yakından ilgilenen kimi aydınların burjuva milliyetçisi, gerici şeklindeki yaftalamalar sebebiyle ağır baskılara uğradıklarını iyi bildiğinden, destanı Sovyet ideolojisine göre yeniden ürettiği tahmin edilebilir.

Abdırâhmanov tarafından hazırlanan metin, Sovyetler Birliği döneminde yayınlanmaz. Söz konusu varyantın yayınlanmamasının sebebinin 1952 yılında Manas Destanı'nın halkçılığını, bir anlamda Sovyet ideolojisiyle uyumlu olup olmadığını tespit etmek amacıyla düzenlenen konferansla ilişkili olduğu gözükmektedir. Kaynaklardaki bilgilere göre, konferansın düzenlenmesinden önce, Manas Destanı'nın bütün mevcut varyantlarının incelenmesine ve Kırgızistan'ın değişik yerlerinde destanın yazıya geçirilmesine dair karar alınır. Abdırâhmanov da daha önceden kimi bölümlerini hazırladığı varyantını yeniden yazar (Musayev, 1995c, s. 306). 1952 yılındaki konferansta tartışılan konulardan biri Abdırâhmanov'un varyantıdır. Söz konusu varyant üzerine bildiri sunan B. Kerimcanova, destanın gerici ve halkçı niteliğiyle ilgili tartışmaların mevcut varyantlar üzerinden yapıldığını, fakat daha önceden ilim âleminde bilinmeyen, yakın zamanda yazılan Abdırâhmanov varyantında çokça eleştirilen dinî kavramlardan temizlendiğini belirtir. Bununla birlikte her ne kadar olumsuz unsurlardan ayıklanmış, yeni bir metin üretilse de söz konusu varyantın yeniden yazım yöntemiyle meydana getirilmesi sebebiyle epik hikâyeye niteliğine sahip olmadığını, bu yöntemin faydasız bir sonuç verdiğini belirterek yeni bir kurama (birleştirilmiş) varyantın hazırlanması gerektiğini belirtir. Aynı şekilde Abdırâhmanov ve Karalayev varyantını incelediğini söyleyen S. Ömürzakov, bu varyantların önceki varyantlardan daha iyi olduğunu kabul etmekle birlikte her ikisinin de yeterince işlenmediğini, bazı eksikliklerinin bulunduğunu söyleyerek yeni bir varyantın hazırlanmasının gerekli olduğunu ifade eder (Musayev, 1995c, s. 311-315). Dolayısıyla konferansta Abdırâhmanov'un kaleme aldığı varyantın yeterli bulunmadığı, konferansın sonunda Sovyet ideolojisine uyumlu kurama varyantın hazırlanmasına karar verildiği görülmektedir.

Abdırâhmanov varyantının tüm özellikleri dikkate alındığında, destan metninin belli amaçlar doğrultusunda yeniden inşa edildiğini, geleneksel unsurların tahrif edilip Sovyet değerleri ekseninde yeni bir metin oluşturulduğunu belirtmek gerekir. Zira Sovyet ideolojisi her ne kadar ulus inşası için gerekli tarih, dil ve edebiyat üretiminde bulursa da bu üretim mutlaka sosyalist temalar etrafında gerçekleştirilmeliydi. Avrupa'da ulus devletlerin ulus inşası sürecinde, devletin entelektüelleri halka doğru gidip, kimlik kurucu özü keşfedip, tekrar halka sunması gibi (Hroch, 2011), Sovyetler Birliği'nde de ulus inşası sürecinde folklor eserleriyle keşfedilen özün yeniden işlenmesi ön plandadır. Fakat bu yeniden üretim, mutlaka sosyalist değerleri temel almalı, ideolojik meşruiyetin sağlanmasında araç olmalıdır. Böylece halka ait öz, rejimin müdahaleleri sonucunda bambaşka bir hüviyete bürünür. 1950'li yıllarda Sovyetler Birliği'nde destanlara olan

olumsuz yaklaşımı, bu perspektifle değerlendirilebilir. Destanları kendi kurucu değerlerine karşı tehdit olarak yorumlayan Sovyet iktidarı, bazı destanların neşredilmesini tamamen yasaklamış, bazı destanları ise Sovyet ilkelerine adapte etmek adına yeniden inşa etmiş, nihayetinde Sovyet metinleri üretmiştir. Geçmişte güçlü yazılı kültür geleneğine sahip olmayan, tarih, sembol ve değer aktarımını sözlü kültür geleneği içinde aktaran Kırgız Türklerinin başat eseri Manas Destanı da Sovyet döneminde resmî ideolojinin ekseninde yorumlanmıştır. Dolayısıyla söz konusu sürecin kültürel ve siyasal etkilerini bünyesinde barındıran Abdırâhmanov varyantı, Sovyet ideolojisinin kalıplarına göre şekillenmiştir. Bu bakımdan 1958-1960 yıllarında yayımlanan kurama varyantının (Temur, 2011, s. 195-204) öncüsü olarak nitelendirmek yanlış olmayacaktır.

Sonuç

Sonuç olarak varyant hakkında şu şekilde bir değerlendirme yapmak mümkündür. Bu varyant, Sovyetler Birliği döneminde Manas Destanı'na yönelik ideolojik eleştirilerin etrafında şekillenmiştir. Hatta bu varyantı, 1958-1960 yıllarında yayımlanan ve kurama varyant olarak bilinen Sovyet ideolojisine uyarlanmış hâlinin ilk örneği olarak nitelendirmek mümkündür. Varyantı kaleme alan Abdırâhmanov'un destan üzerindeki müdahalelerine bakıldığında bu durum açık bir şekilde görülür. Söz konusu metin, muhteva özellikleri, motif kullanımı ve özellikle dinî kavramlardan arındırılmış dili bakımından, kaleme alındığı yılların etkilerini taşımaktadır. Başka bir ifadeyle Sovyetler Birliği'nde 1950'li yıllarda destana yönelik Pantürkist ve Panislamist suçlamaların neticesinde hazırlandığı söylenebilir. Abdırâhmanov destanı yeniden inşa ederken dönemin kültürel ve siyasal şartlarını dikkate almıştır. Sovyet ideolojisinin metin üzerindeki itirazlarını, eleştirilerini iyi bilen Abdırâhmanov, varyantlar arasında seçme ve düzenleme işlemine müracaat etmiş, nihayetinde dönemim hâkim anlayışına uygun yeni bir metin üretmiştir. Elbette bu yeni metin, diğer varyantlardan tamamen ayrı değildir. Bununla birlikte diğer varyantlarda rastlanan dinî unsurlar, mitolojik zemine dayanan birtakım doğüstü olay motiflerin bulunmayışı yeni metnin nasıl bir perspektifle üretildiğine işaret eder. Dolayısıyla varyantın oluşmasında yazıya geçirildiği bağlam, anlatıcının veya yazıcının hayat hikâyesinin yanında siyasal ve kültürel ortam da oldukça önemlidir. Her metin, yazıldığı siyasal ve kültürel ortamdaki egemen görüşlere yakın paralellikler gösterebilir.

Manas Destanı ile ilgili çalışmalarda dikkate alınması gereken hususlardan biri destan metninin hangi bağlamda yazıya geçirildiği hususudur. Destanın iyi bir şekilde tahlil edilebilmesi için varyantın hangi şartlarda kaleme alındığı/söylendiği, özellikle Sovyet sansür politikasının veya ideolojisinin etkilerini taşıyıp taşımadığı hayli önemlidir. Aynı şekilde derlemeci ve anlatıcı arasındaki ilişkinin boyutunun bilinmesi elzemdir. Bu itibarla araştırma konusu edilen varyantın, Abdırâhmanov varyantı örneğindeki gibi kaleme alındığı siyasi ve toplumsal koşullara göre şekillenebileceğini dikkate almak gerekmektedir.

Kaynakça

- Abdıldayev, E. (1995). Kıtay. *Manas Entsiklopediyası*. I. Tom. Bişkek. 380.
- Abdırâhmanov, I. (1948). *Seytek*. Kırgız İlimder Akademiyası Kol Cazmalar Fondu, İnv.No: 189(998).
- Abdırâhmanov, I. (1951). *Seytek*. Kırgız İlimder Akademiyası Kol Cazmalar Fondu, İnv.No: 190c(1158).

- Abdrahmanov, I. (2021). *Tarihiy-Etnografiyalık Muras (Kol Cazmalar)*. (Basmaga dayardagandar: A. İsayeva, R. Meerkanova, P. Abdıbayeva). Bişkek: Ç. Aytmatov Atındağı Til cana Adabiyat İnstitutu.
- Akmataliyev A. vd. (2015). Abdırhmanov İbrayım. *Manas Sagımbay Entsiklopediyası*. Bişkek: Biyiktik Plos. 34-43.
- Akmataliyev, A. (2017). Taylak Baatr. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*. 3. Tom. Bişkek. 459-473.
- Anttonen, P. (2015). "The Kalevala and the Authenticity Debate". *In Manufacturing a Past for the Present*. Leiden, The Netherlands: Brill. 56-80.
- Çeribaş, M. (2012a). *Kırgız Türklerinde Manasçılık Geleneği ve Manasçılar*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Çeribaş, M. (2012b). Kırgız Şecerecilik Geleneğinde Türk Boyları Meselesi ve Oğuz Kağan. *Türk Kültürü Araştırmaları*, V(1), 61-78.
- Erol, Ş. S. (2013). Kırgız Destan Geleneği. *Folkloristik: Prof. Dr. Süleyman T. Kayıpo Armaganı*. (Ed. A. Arvas, M. Eren, M. Karaaslan, M. Cerrahoğlu). Hâkim Yayınları: Ankara, 251-284.
- Heide, V. N. (2008). *Spirited Performance: The Manas Epic and Society in Kyrgyzstan*. Amsterdam: Rozenberg.
- Hroch, M. (2011). *Avrupa'da Milli Uyanış. Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*. (çev. A. Özdemir). İstanbul: İletişim Yayınları.
- İbraimov, K. (1987). *İbrayım Abdırhmanov*. Frunze: İlim Basması.
- İbraimov, K. (2018). *Klassikalık cana Tekstter: İbrayım Abdırhmanov Manas, Semetey*. Bişkek: Poligrafbumresursı.
- İbraimov, K. ve Öskönaliyev, N. (2018). *Klassikalık cana Tekstter: İbrayım Abdırhmanov Semetey, Seytek, Makal-İlakaptar*. Bişkek: Poligrafbumresursı.
- Kubatova, A. (2018). *Kırgızistan'da Ceditçilik Hareketi*. (Akt. A. Ünal). Ankara: Bengü Yayınları.
- Mambetakun, M. (2014). *Manas Eposunun Variyantları cana Manasçılık*. Bişkek: Muras Fondu.
- Musayev, S. (1995a). Manasçı, Katçı, Tüp Nuska. *Manas: Kırgız Elinin Baatırdık Eposu I*. Kitep. Bişkek: Kırgızstan Basması, 24-75.
- Musayev, S. (1995b). *Manas: Kırgız Elinin Baatırdık Eposu (Sagımbay Orozbekoodun Variyantu Boyunça)*. I. Kitep. Bişkek: Kırgızstan Basması.
- Musayev, S. (1995c). Konferentsiya (1952). *Manas Entsiklopediya*. I. Tom. Bişkek, 488-510.
- Musayev, S. (2004). Manasçılar. *Kırgız Adabiyatının Tarihi*. II. Tom. (Tüz. A. Akmataliyev). Bişkek, 131-156.
- Prior, D. (2000). *Patron, Party, Patrimony: Notes on the Cultural History of the Kirghiz Epic Tradition*. Papers on Inner Asia, Bloomington: Indiana.
- Sarıpbekov, R. (1995). İbrayım Abdırakman Uulu. *Manas Entsiklopediyası*. II. Tom, 353-357.
- Sooronov, O. (Tüz.) (2013). *Manas Baatırdık Epos I. Bölük. Togolok Moldo -Bayımbet Abdırakman Uulunun Variyantında*. Bişkek: Turar Basması.

- Temur, N. (2011). *Folklor ve İdeoloji: Sovyetler Birliği Döneminde Kırgızistan'da Folklor Politikaları ve Çalışmaları 1917-1958*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Yıldız, N. (1995). *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.